

Lahko trdimo, da nam delo Dragana Markovića in Save Kržavca Zavera informbira daje dober pregled nad dogajanjem v obdobju 1948—1956. Bolj smo lahko zadovoljni z opisom dogajanja kot z analizo; predvsem velja to za vzroke, ki so privedli do spora (odnosi v kominterni, Stalinov odnos do NOB, analiza stanja v času hladne vojne). Šibko je prezentirana tudi uporaba arhivskega gradiva in literature. Tega dejstva se verjetno zavedata tudi avtorja sama, zato sta delu dodala obsežen izbor dokumentov (prek 100 strani). Pri tem velja opozoriti, da gre v glavnem za materiale, ki so zbrani v treh obsežnih knjigah pod naslovom Dokumenti 1948, ki jih je zbral Vladimir Dedijer (Beograd: Rad, 1980); pa tudi za nekaj novih, npr. obsežen prispevek pod naslovom »Ko smo vsi bili stalinisti« (odlomek iz memoarov Giancarla Pajette). Omeniti velja še tehten predgovor izpod peresa dr. Najdana Pašića pod naslovom: »Bistvo in pomen boja jugoslovanskih komunistov proti stalinizmu« ter bogato fotografsko gradivo, v katerem je nekaj »novih« fotografij.

V zaključku moram pripomniti, da smo v zadnjih dvajsetih letih (po češkoslovaškem primeru 1968) v Jugoslaviji odprli problem informbiroja in dobili nekaj del na to temo; na ta način nam je problematika postala precej jasnejša. Vendar moramo poudariti, da ta spor še vedno preučujemo iz jugoslovanskega »zornega« kota. To dejstvo pa seveda zmanjšuje objektivnost, saj gre za dogajanja, ki krepko presegajo jugoslovansko-sovjetske odnose in ki zadevajo ne samo celotno mednarodno delavsko gibanje, pač pa tudi razmerje svetovnih sil. S tem v zvezi bo potrebno pregledati in preučiti arhivsko gradivo tako na Zahodu (te naloge se je že uspešno lotil Jože Pirjevec in svoje rezultate objavil v delu: Tito, Stalin in Zahod. Ljubljana, 1987) kot tudi na Vzhodu, predvsem v Sovjetski zvezi; tu pa so arhivi in dokumenti za to obdobje še vedno nedostopni. Brez sovjetskih virov pa je spor objektivno težko pojasniti...

Avugst Lešnik

Dragan Marković, Istina o Golom otoku. Beograd: Narodna knjiga — Partizanska knjiga, 1987, 288 strani.

Dragan Marković se loteva — po delu, ki ga je objavil skupaj s Savo Kržavcem (Zavera informbira) — kompleksa »leta 1948« še z enega vidika, vidika represivne politike. Pri tem naj omenim, da je bil fenomen represivne politike proti pristašem politike informbiroja najprej obravnavan skozi različna gledanja umetniškega ustvarjanja (v gledališču, filmu, prozi). Šele z objavo spominskega gradiva obsojencev ozioroma kaznjencev, ter s postopnim odpiranjem arhivskega gradiva, je bilo možno pričeti z analizo tega momenta totalitete zgodovinskega dogajanja 1948. leta. V tem kontekstu si Marković zastavlja dvojje vprašanje: prvo — kakšna realna notranja in zunanja nevarnost je takrat pretela naši državi, drugo, ki je posledica prvega — kaj se je in zakaj dogajalo med komunisti, razdvojenimi okrog informbiroja, na Golem otoku in drugje?

Z objavo resolucije informbiroja 28. junija 1948 je nastopila težka situacija za Jugoslavijo, skoraj enaka vojni. Nevarnost za Jugoslavijo in njeno neodvisnost je prišla iz smeri, od koder se je najmanj pričakovalo, s strani prve dežele socializma, pa je bilo presenečenje še toliko večje, kot ugotavlja avtor. Narave sovražne politike do Jugoslavije ne dokazuje samo gospodarska blokada, politična osamitev, vojaški pritisk ter vdor vohunov, diverzantov in teroristov na območje FLRJ, temveč tudi skrbno pripravljena sovjetska obveščevalna mreža. Že od leta 1944 je sovjetska obveščevalna služba skrbno zbirala podatke o jugoslovanskih »nezadovoljnejših«, ki bi v določenem trenutku lahko postali koristni za Ruse. Posebno se je zanimala za to, kje ti ljudje delajo, na kakšnih državnih in partijskih položajih so itd. Če je bil kdo v vojski, upravi državne varnosti, v gospodarskih ministrstvih ali v aparatu CK, so se zanj posebej zanimali. Poskuse povezovanja sovjetske obveščevalne službe z vojaškimi osebami, pripadniki JLA, so opravljali tudi sovjetski vojaški predstavniki v Jugoslaviji. Vrsta dokumentov dokazuje, da so osebno »podkupovali« oficirje JLA za vohunsko dejavnost. Sovjetska obveščevalna služba je poskušala razširiti svojo vohunsko mrežo tudi na druge jugoslovanske državljane — civiliste, da bi s tem orodila na različna področja državnega in družbenega življenja. Prav tako so poskušali s sovjetske strani vključiti v vrste svoje obveščevalne službe jugoslovanske oficirje, poslani na šolanje v Sovjetsko zvezo. Dokumenti dokazujejo, da so sovjetski diplomatski in drugi predstavniki v Jugoslaviji opravljali že od samega začetka meddržavnih odnosov podtalno delo, naperjeno zoper neodvisnost in notranji razvoj FLRJ. Njihov cilj je bil pridobivati tako imenovane »zdrave sile«, s katerimi je Stalin hotel prevzeti oblast v Jugoslaviji.

Za revolucijo, ki je z ogromnimi žrtvami ljudstva samo tri leta pred sporom došla težko apokaliptično vojno, ki je šele uspela obvladati notranjo kontrarevolucijo,

končati ekonomsko obnovo, ni smelo biti oklevanja in kompromisa niti v tem novem, mogoče najtežjem, a vsekakor najpomembnejšem spopadu, ugotavlja pisec. Vendar to ni bilo lahko-uresničiti, ker so v samem političnem in državnem vrhu bili ljudje, ki so podprli stališče Moskve, in ki so zahtevali »pomiritev za vsako ceno« s tezo, da »brez Rusov ni socializma...«

V obdobju od objave resolucije IB do 1963. leta so organi za notranje zadeve v Jugoslaviji evidentirali 55.663 oseb, ki so na razne načine podpirali akcijo Moskve in vzhodnih držav proti naši državi. Možno je trditi, da bi bila ta številka manjša (pravi avtor), ko bi se izvzeli vsi tisti, ki so iz najrazličnejših vzrokov kot nedolžni prišli pod udar represije, ki je bila v začetnem obdobju (1949—51) široka in preveč preventivna. Možno se je seveda vprašati tudi nasprotno: ali ne bi bilo število informbirojevcev večje, da niso prav represivni ukrepi opozorilno vplivali na tiste, ki so kolebali.

V takšni situaciji, ki bi lahko objektivno pripeljala do izničenja samostojnosti jugoslovanske revolucije, je tajna policija (Udba) dobila najširša pooblastila. Njena avtonomna volja, okrepljena v vojni in v obdobju obračuna z ostanki kvislingov v državi neposredno po vojni, je v novi nalogi (obračunati z informbirojevci) še bolj porasla. To je navsezadnje vodilo do grobih deformacij v njenem delu, ki so dosegle višek prav v maltretiranju kaznjencev na Golem otoku in v drugih zaporih. Ko nas pisec vodi skozi tragične usode kaznjencev na Golem otoku, se sprašuje z zgodovinske distance 40. let, ko so skrivnosti drame spopada s Stalinom in stalinizmom v glavnem razrešene: ali nam je bil potreben Goli otok? Na to težko vprašanje odgovarja: izolacija — da, nasilje — ne.

Vrednost Markovičevega dela je pravzaprav v tem, da problem »Goli otok« postavlja v konkreten zgodovinski prostor in čas. Na ta način presega dela s podobno tematiko, ki projicirajo usodo posameznika v vrtincu dramatičnega zgodovinskega dogajanja, vendar pri tem ne zaznavajo kompleksnosti problema »leta 1948«.

Omeniti velja še dodatno poglavje k delu z naslovom »Pisma prič«, ki vsebuje osebne spomine nekaterih kaznjencev in preiskovalcev na tragiko Stare Gradiške, Golega otoka, Grgurja, Ugljana in Bileće ter na bogato fotografsko gradivo.

Avgust Lešnik

Jakov Radovčić, Dragutin Gorjanović — Kramberger i krapinski pračovjek : počeci suvremene paleoantropologije. Zagreb 1988 : Hrvatski prirodoslovni muzej, Školska knjiga, 176 strani dvokolonskega teksta, bogato ilustrirano.

Paleoantropologija (v Sloveniji se strokovnjaki bolj navdušujejo za uporabo termina antropogeneza) je znanost o evoluciji človeka, njegovem poreklu in zgodovini obdobji, ki so v dolgih tisočletjih ledene dobe privedle do današnje stopnje razvoja. V zgodovini te vede je z latinski črkami zapisano ime Dragutina Gorjanovića — Krambergerja. Nesmrtno slavo si je pridobil z izkopavanjem in odkritjem prvih ostankov fosilnih ljudi v Jugoslaviji v peskokopu Hušnjakovo pri Krapini, s terenskim delom, ki je bilo takrat povsem na evropskem nivoju in predvsem z marljivim beleženjem poteka raziskovanj na največjem najdišču neandertalcev na svetu. Vendar je Gorjanović naredil več kot le vodil izkopavanja. V detajlih je opisal številne artefakte in predvsem fosilne kosti in ugotovitve objavil v domačih in mednarodnih znanstvenih glasilih. Pred bližnjo devetdesetletnico odkritja krapinskih neandertalcev je Hrvatski prirodoslovni muzej v sodelovanju s Školsko knjigo iz Zagreba izdal lično monografijo o izkopavalcu tega eponimnega najdišča, o zgodovini samih raziskovanj in o odmevu, ki ga je odkritje povzročilo v tedanji znanstveni srenji in tudi v širši javnosti.

Avtorja Jakova Radovića, sodelavca omenjenega muzeja, poznamo kot uspešnega raziskovalca jugoslovanskega in predvsem hrvaškega pleistocena. V treh delih mu je v knjigi uspelo na kratko prikazati vse pomembnejše trenutke pri odkrivanju neandertalcev v Evropi in pri nas, delež Dragutina Gorjanovića — Krambergerja kot raziskovalca in Krapino kot mesto. Knjiga je v celoti prevedena v angleški jezik (desna kolona; prevod: Ellen Elias — Bursač) in je bogato ilustrirana. Fotografije s preloma stoletja imajo pravo antikvarično vrednost in dajejo publikaciji svojevrstno patino. Številne barvne fotografije osteološkega materiala in artefaktov, fotografije originalnih Gorjanovićevih zapiskov, kopije časopisnih izrezkov in korespondenco Gorjanovića z nekaterimi znanstveniki v Evropi je mojstrsko posnel Dražen Pomykal (žal so barvno fotografijo artefaktov na str. 119 v tiskarni »postavili« na glavo). Prvi del knjige obsega čas od leta 1856 do 1906 (Gorjanović je bil rojen istega leta /1856/, ko so v Feldhofu v Neandertalu pri Düsseldorfu odkrili prve zanesljive kosti neandertalcev). Drugi del zajema čas do Gorjanovićeve smrti leta 1936, tretji pa naslednje petdesetletno obdobje do leta 1986.